

C I.II.III.IV. A

NL

- 1 ORIGINI
- 2 SUPER
- 3 UN VIAGGIO NELLE REGIONI DELLA RAGIONE
- 4 NEUTRALIZZAZIONE
- 5 MIGRAZIONI
- 6 IL MONUMENTO CONTINUO
- 7 SISTEMI DI FLUSSO
- 8 EXISTENZ MAXIMUM
- 9 MUTAZIONE DELLA RATIO
- 10 PER ABSURDUM
- 11 RADICAL
- 12 PROGETTAZIONE PRIMARIA
- 13 SUPERSALONE

SUPERSTUDIO MIGRAZIONI

(30.10.2020 – 24.01.2021)

SUPERSTUDIO
Adolfo Natalini
Cristiano Toraldo Di Francia
Roberto Magris
Gian Piero Frassinelli
Alessandro Magris
Alessandro Poli

CURATORSCHAP
Emmanuelle Chiappone-Piriou
In samenspraak met Cédric Libert

WETENSCHAPPELIJKE COMTÉ
Olivier Cinqualbre
Beatrice Lampariello
Gabriele Mastrigli
Véronique Patteeuw
Aurélien Vernant
Yūki Yoshikawa

CIVA
Voorzitter
Yves Goldstein
Algemene directie
Benjamin Erarts, Pieter Van Damme
Artistieke directie
Nikolaus Hirsch

Met de steun van urban.brussels van het Brussels Hoofdstedelijk Gewest

Superstudio Migrazioni werd uitvoerig gesteund door het Centre Pompidou.

Project ondersteund door het Italian Council-programma ter bevordering van de Italiaanse hedendaagse kunst in de wereld door de Direzione Generale Creatività Contemporanea van het Italiaanse Ministerie van Cultureel Erfgoed, Activiteiten en Toerisme (2019).

Coördinatie
Stéphanie De Blicke
Scenografie
Emmanuelle Chiappone-Piriou,
Cédric Libert, Caroline Roure

Montage
Patrick Demuylder, Renaud De Staercke,
Christophe Meaux

Productie
Jamal Ahrouch, François De heyder,
Tania Garduño Israde, Sophie Gentsens,
Elsa Grunhard, Alison Hocq, Selma Robert,
Caroline Roure, Sarah Tibaux, Robin Vinois

Communicatie
Yasmine Ennassiri, Mey Reinke,
Dieter Vanthournout,
Publiekswerking
Chaïmae El Ahmadi,
Anne-Catherine Laroche,
Inge Taillie, Lauréline Tissot
Grafisch ontwerp
Pierre Vanni, Plmd (Pleaseletmedesign)

Vertaling
Martin Clissold, Jeroen De Keyser

Revisie
Catherine Cnudde, Jacques De Neuville,
Dana Kuehr, Anne Lauwers, Alex Stockman

Foto
Luc Nagels
Leningen
Archivio Natalini
Archivio Superstudio
Archivio Toraldo Di Francia, Filottrano (An) Italy
Centre Pompidou, Paris – Musée National D’art
Moderne-Centre de Création Industrielle
Centro Studi Poltronova
Collectie Gabriele Mastrigli
Collectie Gian Piero Frassinelli
Collectie Of The Centro Pecci, Prato – Italia
Courtesy Giorgio Birelli
Courtesy Elettra Fiumi
Courtesy Of Casa-Studio Ricci
Courtesy Riccardo Magris
Drawing Matter Collection
Fondazione Aldo Rossi

Bruikleengevers die anoniem wensen te blijven

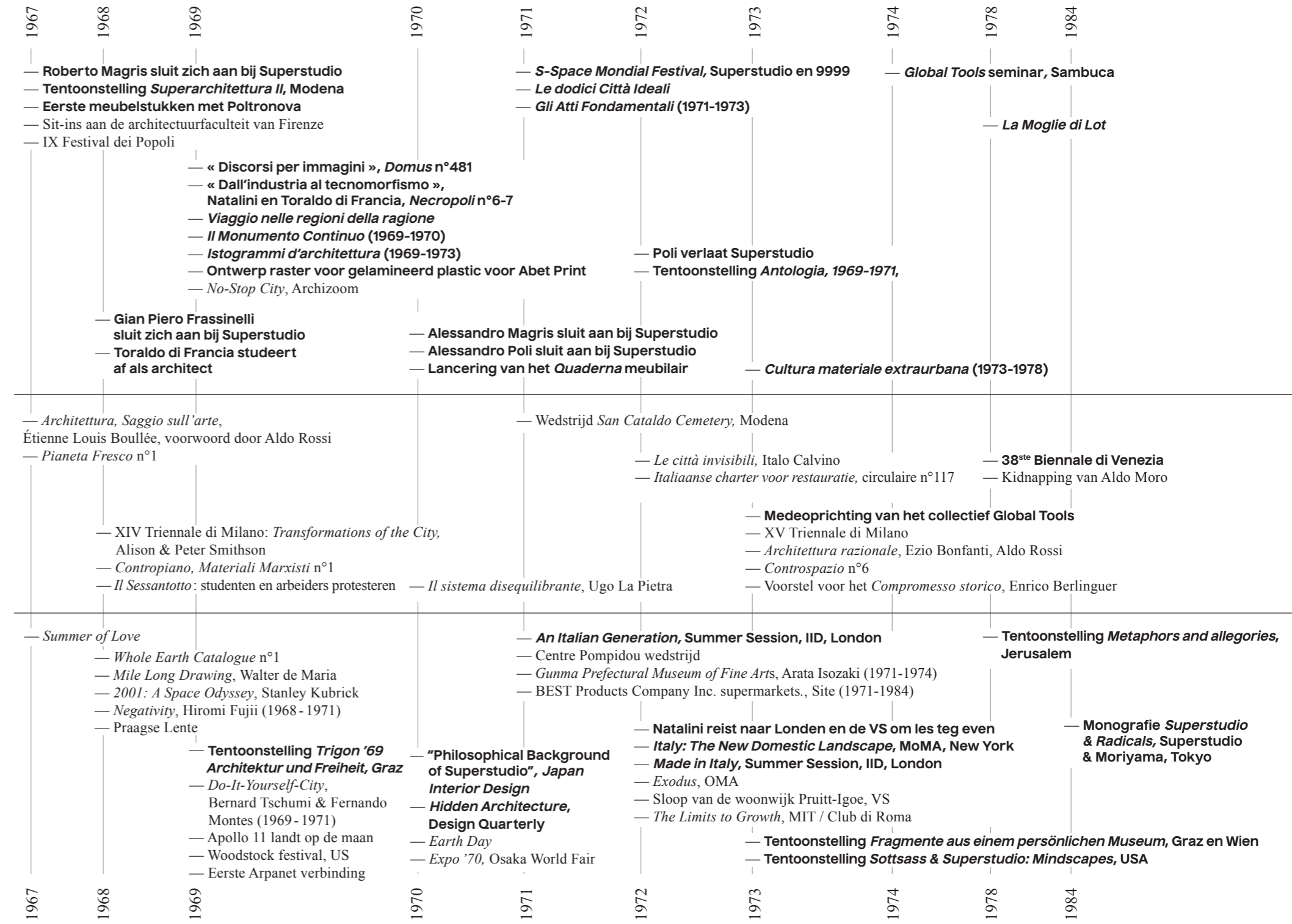
CIVA bedankt ook het voltallige team:
Aïcha Benzaktit, Danny Casseau,
Germaine Courtois, Dominique Dehenain,
Oana De Wolf, Anna Dukers, Andrea Flores,
Ophélie Goemaere, Eric Hennaut,
Iyad Kayali, Carole Kojo-Zweifel, M’bulayi
Mabiala Mpiniabo, Salima Masribatti,
Yaron Pesztat, Anne-Marie Pirlot,
Pascale Rase, Ambroise Somville,
Sandra Van Audenaerde, Marc Van Oost,
Ursula Wieser Benedetti

RÉGION DE BRUXELLES-CAPITALE
BRUSSELS HOOFDSTEDELIJK GEWEST

C.I.I.I.I.I.V.A
Culture – Architecture

Direzione Generale
Creatività Contemporanea

italianCouncil
Beleef de Contemporaneïteit met de Wereld

C I.II.III.IV. A

**SUPERSTUDIO
MIGRAZIONI**

30.10.20 — 24.01.21

DANKBETUIGINGEN

*Dit tentoonstelling is opgedragen
aan de nagedachtenis van Adolfo Natalini
en Cristiano Toraldo di Francia,
oprichters van Superstudio, en aan
hun reisgezellen naar, Roberto
en Alessandro Magris.*

Voor zijn geduldige begeleiding en zijn
generositeit in het delen van de avonturen van
Superstudio danken we van ganser harte Gian
Piero Frassinelli.

Onze dank gaat ook uit naar Lorena Luccioni
en Arabella Natalini, voor hun vertrouwen
en beschikbaarheid.

Onze dank gaat ook uit naar Riccardo Magris
en Alessandro Poli.

Het CIVA dankt van ganser harte de leden van het
wetenschappelijk comité van de tentoonstelling.

Emmanuelle Chiappone-Piriou dankt
Beatrice Lampariello en Gabriele Mastigli die
met hun onderzoekswerk dit project richting
hebben gegeven; Silvana Manetti voor haar
warme onthaal; Josselin Vamour voor zijn oog,
zijn geduld en zijn tekeningen;
Océanne Cosaque en Aurélien voor hun hulp;
Maurizio Chiappone, Marie-Pierre Piriou,
Mayumi Otero en Raphaël Urweiller
voor hun opmerkzaamheid.

Het CIVA dankt het Centre Pompidou / Mnam-
CCI, zijn directeur Bernard Blistène, zijn
beheerder Xavier Bredin, zijn adjunct-directrice
Brigitte Léal-Rodenas, zijn adjunct-directeur
Frédéric Migayrou, de voltallige afdeling
architectuur, in het bijzonder conservator Olivier
Cinqualbre, Julia Motard en Maria Pasvantis,
en de afdeling design, met name conservatrice
Marie-Ange Brayer en
Caroline Lacour, alsook Raphaële Bianchi,
de verantwoordelijke voor de bruiklenen.

Het CIVA dankt de bruikleengevers
voor deze tentoonstelling:
Archivio 9999,
Archivio Adolfo Natalini,
Archivio Cristiano Toraldo di Francia,
Casa-studio Ricci,
Centro Pecci,
Collezione Gian Piero Frassinelli,
Drawing Matter Collection,
Eredi Aldo Rossi,
Fondazione Aldo Rossi.

Speciaal voor:
Giorgio Birelli, Susie Dowding,
Elettra Fiumi, Terry Fiumi, Lucia Galli,
Niall Hobbhouse, Matthew Page,
Stefano Pezzato, Clementina Ricci,
Nazario Scelsi, Chiara Spangaro,
Talitha Van Dijk

Voor hun medewerking aan de uitwerking
van het Supersalone dankt het CIVA de Centro
Studi Poltronova en haar directrice
Roberta Meloni, alsook Elisabetta Trincherini
en Joyceline Maniscalco.

Voor hun welwillendheid dankt het CIVA:
Archivio Ugo La Pietra,
Nicholas Boyarsky,
Casabella,
Fujii Architects Studio,
Friedrich St. Florian,
Lilly Hollein,
Arata Isozaki and Associates,
OMA,
Triennale di Milano,
Bernard Tschumi Architects,
UAA Ungers Archiv für Architekturwissenschaft.

SUPERSTUDIO

Adolfo Natalini

(1941 – 2020)

Cristiano Toraldo di Francia

(1941 – 2019)

Roberto Magris

(1935 – 2003)

Gian Piero Frassinelli

(1939)

Alessandro Magris

(194 – 2010)

Alessandro Poli

(1941)

Superstudio werkte samen met onder meer
Frances Brunton, Marianne Burkhalter, Carlo Chiappi,
Frances Lansing, Ali Navai.

**SUL FATTO CHE
IL MONDO SIA
TONDO E CHE
ROTOLI PARE CHE
NON CI SIA PIÙ
DA DISCUTERE.
DA DISCUTERE
INVECE C'È
ANCORA SUL
COME VIVERCI
SOPRA.**

*Over het feit dat de wereld rond is en draait, lijkt geen discussie meer te bestaan.
Er is wel nog discussie over hoe we erop moeten leven.*

INTRODUCTIE

ORIGINI

SLEUTELDATA

1

**UN VIAGGIO NELLE
REGIONI DELLA RAGIONE**

NEUTRALIZZAZIONE

3

4

SISTEMI DI FLUSSO

EXISTENZ MAXIMUM

7

8

RADICAL

**PROGETTAZIONE
PRIMARIA**

11

12

BRONNEN

SUPER

AGITAZIONE
SIMBOLI
RATIO
MONDO

2

MIGRAZIONI

IL MONUMENTO
CONTINUO

5

6

MUTAZIONE
DELLA RATIO

PER ABSURDUM

9

10

SUPERSALONE

TIMELINE

13

INTRODUCTIE

Het avontuur van de avant-gardegroep Superstudio gaat van start in 1966. De groep zet zijn leden ertoe aan te speculeren over manieren om onze “ronde en draaiende” aarde te bewonen. Als product van een tijd gekenmerkt door grondige culturele en politieke veranderingen zet een generatie van “radicale” Florentijnse architecten, waarvan deze groep deel uitmaakt (Archizoom, 9999, UFO...) de architectuur onder druk. De architectuur van Superstudio ontdoet zich geleidelijk van bouwkundige vereisten en wordt omgeving. Ze strekt zich steeds verder uit, op planetaire en vervolgens interplanetaire schaal, en legt daarbij de nadruk op design, film, verhaal en beeld.

Deze tentoonstelling ontleent haar titel aan een tekening uit 1969 waarop een zwerm vogels te zien is. Die is gereduceerd tot een abstracte reeks punten en werpt nieuw licht op de zoektocht naar een “totaaldesign”, waarmee Superstudio doorgaans wordt geassocieerd. Achter het theoretische verhaal verkent *Superstudio Migrazioni* de vele wegen die de groep heeft ingeslagen om een architectuur te creëren die fundamenteel aansluit bij een wereld die gestalte krijgt onder invloed van kapitalistische krachten en technologische veranderingen.

Dit oeuvre bestuderen vanuit de invalshoek “migratie” betekent focussen op de definitie die Superstudio gaf van zijn eigen architectuur: hun activiteit stond in het teken van de creatie, uitwerking en voortdurende overdracht van ideeën, een “cerebrale” en symbolische activiteit. Net als deze vogels lijkt die voortdurend in beweging, waarbij ze eerder stroomt dan het terrein organiseert en eerder openstaat voor verbeelding dan zich

te laten opsluiten door muren.

De tentoonstelling nodigt ons uit om de “migraties” te volgen die Superstudio ondernam, tot zijn graduele ontbinding aan het einde van de jaren 1970. Dit traject, dat de gevestigde disciplinaire categorieën overstijgt, wordt chronologisch en thematisch gepresenteerd aan de hand van een uitzonderlijke selectie van originele werken, in het bijzonder uit de collectie van het Centre Pompidou. Conceptuele productie en ononderbroken design- en constructieactiviteiten blijken daarin onafscheidelijk. Daartegenover staan werken en documenten uit de archieven van de groep. Die tonen de bronnen van dit collectieve creatieve proces en onthullen de verwevenheid van de individuele trajecten van de leden.

Vanuit Firenze hebben de projecten van Superstudio verre reizen gemaakt in onze geglobaliseerde wereld, die ze kritisch en uitbundig beschrijven. Hun visioenen van een ononderbroken monumentale architectuur, van een nomadische mensheid of van duistere ideale steden leverden hen erkenning op in de internationale architectuurwereld en brachten hen in dialoog met de protagonisten ervan, van Londen tot Tokio. Ook nu nog blijven ze de architecturale en artistieke verbeelding voeden en vinden ze, na vijftig jaar, een verrassende weerklank in de hedendaagse wereld.

De tentoonstelling is opgedragen aan de nagedachtenis van Adolfo Natalini en Cristiano Toraldo di Francia, oprichters van Superstudio, en aan hun reisgezellen Roberto en Alessandro Magris.

SLEUTELDATA

- NOVEMBER 1966 Overstroming van Firenze.
- DECEMBER 1966 Adolfo Natalini, architect, en Cristiano Toraldo di Francia richten Superstudio op, Piazza di Bellosguardo.
..... Tentoonstelling *Superarchitettura*, samen met de groep Archizoom.
- 1967 Roberto Magris, industrieel ontwerper, wordt lid van Superstudio.
..... Begin van de samenwerking met de meubelproducent Poltronova.
..... Tentoonstelling *Superarchitettura II*.
- 1968 Gian Piero Frassinelli, architect, wordt lid van Superstudio.
..... Toraldo di Francia behaalt zijn diploma als architect.
- 1969 *Un viaggio nelle regioni della ragione*, eerste storyboard van de groep.
..... Productie van de eerste plasticplaat met rastermotief, door de firma Abet Print.
..... Ontwerp van het *Monumento Continuo*, voor de trinationale tentoonstelling *Trigon '69* in Graz.
- 1970 Alessandro Magris, de broer van Roberto Magris, en Alessandro Poli, beiden gediplomeerde architecten, worden lid van Superstudio.
..... Het meubilair *Quaderna* komt op de markt.
- 1972 Natalini brengt een jaar door in Londen en de Verenigde Staten, waar hij doceert en lezingen geeft.
..... Superstudio verhuist Via delle Mantellate.
..... Superstudio op de tentoonstelling *Italy: The New Domestic Landscape* in MoMA (New York).
..... Poli verlaat de groep.
- 1973 Natalini gaat doceren aan de Architectuurfaculteit van Firenze, voor vijf jaar, in samenwerking met Toraldo di Francia, Frassinelli en Poli.
..... Toraldo di Francia begint te doceren in de Verenigde Staten.
..... Eerste solotentoonstelling *Fragmente aus einem persönlichen Museum*, in Graz en Wenen.
..... Reorganisatie en uitbreiding van de individuele professionele activiteiten en projecten.
- 1978 Tentoonstelling op de 38ste Biënnale van Venetië.
- 1982 Publicatie, in Japan, van de eerste monografie gewijd aan de groep, *Superstudio & Radicals*.

ORIGINI

1

Adolfo Natalini en Cristiano Toraldo di Francia ontmoeten elkaar aan de Architectuurfaculteit in Firenze. Hun vormingsjaren worden gekenmerkt door artistieke en militante ervaringen, en staan in het teken van hun verlangen naar een hervorming van de samenleving en van de architectuurdiscipline. Dit is kenmerkend voor de hele generatie studenten die later de Florentijnse avant-garde zal vormen. Beïnvloed door tegencultuur, kunst en pop vatten Natalini en Toraldo di Francia Superstudio van meet af aan (1966) op als een collectief. Net als muziekgroepen laten ze hun individuele persoonlijkheid schuilgaan achter een naam met internationale weerklink, zoals ook Archizoom, UFO en 9999 dat later deden. Superstudio behoudt deze houding gedurende zijn hele bestaan en tekent alle werken systematisch collectief: de interesses, het referentiekader en de competenties van ieder lid versmelten in één rijk en complex oeuvre.

ANTE-SUPERSTUDIO

Tijdens zijn studie (1959-1966) bouwde Natalini een carrière uit als schilder binnen de *Scuola di Pistoia*, die de vertegenwoordigers van de Italiaanse popart samenbracht. Beïnvloed door zijn omgang met Britse kunstenaars kopieerde hij foto's op groot formaat in felle kleuren.

Tot zijn afstuderen (1968) was Toraldo di Francia een professioneel fotograaf. Hij maakte reclamecampagnes en had een bijzondere interesse voor portretten, die hij qua uitsneden en kaderingen cinematografisch benaderde. Hij werd de fotograaf van

Superstudio. Natalini en Toraldo di Francia richten Superstudio op in 1966; een jaar later sluit Roberto Magris zich bij hen aan. Magris, een industrieel en grafisch ontwerper, had verscheidene patenten op zijn naam en gaat na zijn toetreding tot Superstudio architectuur studeren. Aan de universiteit ontmoet hij Gian Piero Frassinelli, die in 1968 aansluit. Hij interesseert zich voor culturele antropologie, waaraan hij zich ook wijdt in zijn afstudeerproject.

CITTÀ ESTRUSA

“Het is de hippogrief, een vreemde grote vogel”. Het motto van dit project is ontleend aan het epos *L'Orlando Furioso* en weerspiegelt treffend zijn hybride karakter. In een faculteit in beroering presenteren Toraldo di Francia en drie latere leden van Archizoom (A. Branzi, G. Corretti, M. Morozzi) een multidisciplinair project waarin ze technische tekeningen, strips, maquettes en muziek combineren. Het project is een schok voor het disciplinaire conformisme, maar toont vooral de politieke visie van deze militante studenten, die dicht bij het Operaismo staan, een dissidente stroming in het Italiaanse marxisme. De stad wordt opgevat als een “assemblage- en productieketen”, als een concretisering van de rationele logica van het kapitalisme, die het terrein en het hele leven organiseert. In een poging om die onderliggende ideologieën te tonen stelt de groep “onderzoekstempels” en “projectiemachines” voor, als de monumentale, haast mythologische mechanismen van dit allegorische project.

BRONNEN

AGITAZIONE

SIMBOLI

RATIO

MONDO

AGITAZIONE

In de jaren 1960 is Italië het toneel van politieke en culturele onrust. Vanaf 1963 wordt de Architectuurfaculteit in Firenze bezet door de studentenbeweging, waarvan ook Toraldo di Francia en de latere leden van de Archizoom-groep lid zijn. Die beweging staat dicht bij het Operaïsme, dat zich ontwikkelt in tijdschriften van buitenparlementair links (Contropiano, Quaderni Rossi) en na wil denken over de arbeidersstrijd vanuit een nieuwe interpretatie van het marxisme. De studenten willen de academische wereld openstellen voor maatschappelijke veranderingen en voor de artistieke experimenten van hun tijd. De architecten Leonardo Ricci en Leonardo Savioli en de semioloog Umberto Eco, die in Firenze doceren, steunen de kritische benadering van hedendaagse entiteiten zoals fabrieken en nightclubs, en de integratie van culturele en mediastrategieën in het project. In november 1966 wordt Firenze verwoest door een overstroming die de stad verandert in een watervlakte, waarboven de koepels en torens van oude monumenten uitsteken. De latere leden van Superstudio, die meehelpen aan het redden van het erfgoed, interpreteren deze episode metaforisch als de terminale crisis van de moderne ratio. Een maand later stichten Natalini en Toraldo di Francia Superstudio.

BRONNEN

SIMBOLI

De leden van Superstudio studeren geschiedenis onder leiding van Leonardo Benevolo: met moderne architectuur als uitgangspunt situeert Benevolo de discipline in het bredere kader van de maatschappelijke en technologische veranderingen vanaf de industriële revolutie. Beïnvloed door zijn benadering bekijkt Superstudio de geschiedenis “zonder remmingen”, als een bron van “definitieve oudheden” waaruit kan worden geput om de hedendaagse architectuur te herdenken: piramides staan er naast platonische volumes uit de tijd van de Verlichting, Crystal Palace en de lanceerplatforms van spaceshuttles. Die gebouwen hebben een formele en symbolische complexiteit met elkaar gemeen die technische en economische beperkingen overstijgt. Net als andere ontwerpers uit die tijd (Hans Hollein, Ettore Sottsass Jr.) probeert Superstudio het functionalisme achter zich te laten door herinnering en heden, monument en technologie met elkaar te verbinden. Volgens Superstudio moet architectuur het vermogen behouden om symbolen te bedenken die in staat zijn de krachten die de hedendaagse wereld vormen (stedelijke en bouwkundige evolutie, mechanisatie, ontwikkelingen in de IT) weer te geven en te overleven.

BRONNEN

RATIO

“Je toevlucht nemen tot de rede is een revolutionaire daad” schreef Superstudio in 1969. Deze revolutie moet een bevrijding zijn van het economisch rationalisme, dat volgens de groep het menselijk leven instrumentaliseert. Tegen een architectuur die het systeem ondersteunt in verkent Superstudio de mogelijkheid om de discipline haar waardigheid te laten terugvinden, door een alternatieve relatie met het leven te bedenken. Het nastreven van deze ongedwongen ratio volgt de paden van metafysica en fictie (Jorge Luis Borges, Fantastische verhalen [Ficciones], 1944), navigeert tussen de abstractie van de kunst en die van een technologische wereld, en gaat op zoek naar een soort helderheid in de studie van oosterse mantra’s en de platonische volumes van de architectuur van de Verlichting. Terwijl de niet-fysieke architectuur van Superstudio in die van Aldo Rossi een voorbeeld vindt van een “rustige ratio, waarin acties afgemeten en precies zijn”, treedt ze ook in dialoog met de “denkbeeldige architectuur” van de Weense architecten Hans Hollein, Friedrich St. Florian en Raimund Abraham.

BRONNEN

MONDO

Superstudio laat zijn kijk op de wereld inspireren door baanbrekend wetenschappelijk onderzoek, van astronomie tot geesteswetenschappen. De goede kennis van het Engels van Natalini en Toraldo di Francia, en de familiebanden van die laatste met Amerikaanse academische middens verschaffen hun toegang tot literatuur van over de Oceaan. Behalve in gebeurtenissen die sciencefiction inspireren, is Superstudio geïnteresseerd in transformaties als gevolg van communicatietechnologie. Ze bekijken die veranderingen vanuit een antropologisch perspectief, gevoed door de debatten over structuralisme in het Italië van de jaren 1960 en door Frassinelli's persoonlijke interesse voor niet-Europese "cultuurmodellen" (Ruth Benedict, Modelli di cultura, 1960). Superstudio verbindt zijn kritiek op de consumptiemaatschappij met de opkomende ecologische bezorgdheid. De groep baseert zich in het bijzonder op de hypothesen over exponentiële groei in de eerste studies over de milieucrisis (Club van Rome, 1972). Tegenover een ideaal van voortdurende vooruitgang stelt Superstudio voor om de enige bron te benutten die onuitputtelijk is: onze mentale capaciteiten.

BRONNEN

SUPER 2

Superstudio, *Superarchitettura*, Pistoia, 1966, *tentoonstellingsaffiche*. Afdrukking op papier. Centre Pompidou, Mnam-CCI

In hun vrolijke verpakking leveren de vroege projecten (1966-1969) van Superstudio felle kritiek op de toenmalige levenswijze. In Firenze worden de jaren 1960 gekenmerkt door intellectuele en creatieve wedijver, die in het bijzonder wordt gevoed door de intellectuele vriendschap van Superstudio met de groep Archizoom. Samen bedenken ze een *Superarchitettura*, de titel van hun eerste tentoonstelling, die hun manifest wordt. De kleurrijke en omvangrijke designobjecten (*Passiflora*, 1966-1967 en *Sofo*, 1967-1968), en vervolgens hun interieurs (*Stanze*, 1966) en wedstrijdprojecten (*Fortezza da Basso*, 1967-1968) reageren met tragische ironie

op een “stedelijke realiteit” die voortkomt uit de kapitalistische logica van productie en consumptie. Deze architectuurstijl is fundamenteel ambigu en speelt met de tekens waaruit hij bestaat, tussen het realisme van de popart en de marxistische cultuur. Superstudio keert zich echter al gauw af van de “revolutionaire” houding van de andere protagonisten op de Florentijnse scene en huldigt “poëzie en het irrationele als methode”.

SUPERARCHITETTURA

De pas afgestudeerde leden van Superstudio en Archizoom organiseren twee tentoonstellingen na elkaar met als titel *Superarchitettura*. Als ironisch en dubbelzinnig programma heeft *Superarchitettura* als doel bepaalde gedragingen te genereren: het betracht “*superinductie* tot *superconsumptie*”. In Pistoia (1966) wordt een galerij omgevormd tot een kleurrijke en spectaculaire popomgeving, bestaande uit beelden voor een wereld van beelden. In Modena (1967) presenteert de tentoonstelling ontwerpen voor “tegenprojecten”, als vertaling van de politieke en militante standpunten rond buitenparlementair links. “Fabriekssteden” en megastructuren voor de vrije tijd verkennen tot in het absurde de uitbreiding van het sociaaleconomische model van productie en consumptie tot het hele leven.

NATURA SUPER

Superarchitettura is architectuur voor een wereld waarin objecten vooral bestaan op grond van hun ruilwaarde. Voor Superstudio zijn ze tegelijk “dingen en afbeeldingen van dingen” en kunnen ze van het ene domein naar het andere worden getransponeerd, van meubilair tot monument, van het natuurlijke naar het artificiële. De designvoorwerpen die de groep vanaf 1967 samen met de firma Poltronova ontwikkelt, bezitten een sterke “figuratieve lading”: net als in een “Supernatuur” nemen de canapés (*Sofa*) en lampen de vorm aan van golven (*Onda Italiana*), bloemen (*Passiflora*) of regenbogen. Met hun levendige kleuren en vernieuwende materialen zijn deze objecten als “vreemde lichamen” die ingaan tegen de burgerlijke maatstaven en de vormen van het progressieve modernisme.

DESIGN D’EVASIONE

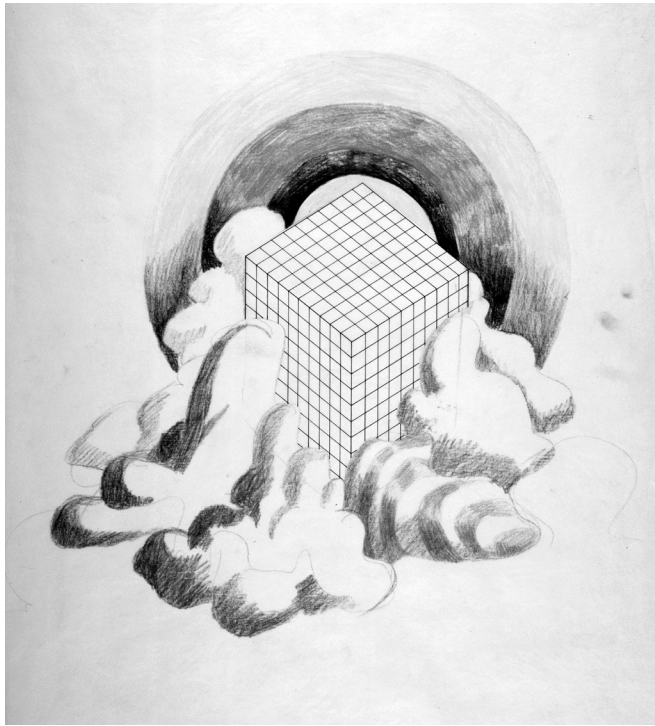
Het “ontsnappingsdesign” vormt een eerste distantiëring van de aanvankelijke kritische benadering. Om het “probleem van volwaardig leven” aan te pakken en opnieuw poëzie te injecteren in “het vreselijke dagelijkse leven” scheidt Superstudio nieuwe banden tussen verleden (monument), heden (beeld) en toekomst (machine). De groep ontleent zijn ontwerpmethodes aan industriële processen: beelden (regenboog, wolk) die bijna mythologische symbolen van de rede zijn geworden, worden herhaald, geassembleerd en getransponeerd van de huiselijke sfeer naar een monumentale schaal (*Fortezza da Basso*, 1967-1968). De historische, rituele en rationele dimensie van deze projecten moet de creatieve deelname van gebruikers stimuleren en de “waardigheid” van de architectuur benadrukken.

**MA IL VIAGGIO
NON È ANCORA
FINITO...
RIUSCIRANNO
I NOSTRI EROI
A RITROVARE
L'ARCHITETTURA
MISTERIOSAMENTE
SCOMPARSA?**

*Maar de reis is nog niet beëindigd... Zullen onze helden de op geheimzinnige wijze
verdwenen architectuur terug weten te vinden?*

UN VIAGGIO NELLE REGIONI DELLA RAGIONE

3

Superstudio, *Untitled*, 1968. Oliepastels en Chinese inkt op kalkpapier. Centre Pompidou, Mnam-CCI

Met *Un viaggio nelle regioni della ragione* (reis naar de hogere regionen van de rede, 1969) begint Superstudio aan een regeneratie van de architectuur door zijn eerdere ervaringen te bundelen in een verhaal dat voor het eerst tekening en tekst combineert. De kubus, regenboog, wolk, ziggoerat en golf verschenen al eerder in *Tavola sinottica* (synoptische tabel, 1968), als de primaire elementen van een periodiek systeem. Hier worden ze gearticuleerd en in beweging gezet op een tocht door het “drive-in museum van de architectuur”, gevolgd door een versnelling, een “vliegreis met een gevaarlijke landing”. Deze allegorische reis is die van

de architectuur als discipline, die de groep graag wil bevrijden van de alledaagse werkelijkheid om haar te verhuizen naar een conceptueel terrein. Het is ook het intieme terrein van Superstudio, waarvan de leden worden weergegeven in een fotomontage, op weg naar de “stralende perspectieven” van de creatie.

NEUTRALIZZAZIONE

4

Superstudio, *Un catalogo di ville, 1968–1970, Villa suburbana A3, Casa a due piani assai movimentata, 1968.* Collage, zwart-wit foto, afdrukking op papier. Centre Pompidou, Mnam-CCI

Door de betrokkenheid van Roberto Magris en de komst van Gian Piero Frassinelli kan Superstudio zich beter organiseren en meer projecten aanvatten. Openbare gebouwen (Wedstrijd voor het Italiaans paviljoen op de Wereldtentoonstelling van 1970, Osaka, Expo '70, 1968), interieurs, villa's, groepswoningen en fabrieken bieden alle de kans om een originele stijl te scheppen, in combinatie met theoretisch onderzoek. "De rede heeft haar plaats weer opgeëist en laat van zich horen": volgens Superstudio moet architectuur zich van de geschiedenis bevrijden met een eigen rationalisme, tussen avant-gardetechnologie en archaïsche orde

in. De groep verwerpt het onwankelbare geloof in de machine dat typisch was voor het modernisme en zoekt een symbolische technologiedimensie in netwerken, systemen en programma's. Superstudio verleent die een mythologische kracht, belichaamd in een reeks neutrale en absolute, "controleerbare en meetbare" figuren, bevrijd van ieder functionalisme.

LA SUPERFICIE NEUTRA

In 1969 vraagt de firma Abet Print het advies van Superstudio (en van Archizoom en Ettore Sottsass Jr.) voor een studie van tweekleurige patronen om met zeefdruk aan te brengen op plastic laminaat en er meubilair mee te bedekken. Tegelijk denkt de groep na over het neutraliseren van iedere plastische expressiviteit, om architectuur zo een tijdloze dimensie te verlenen. Naast andere geometrische patronen stelt Superstudio een raster voor, in verschillende kleuren: het verwijst zowel naar conceptuele kunst als naar de keramische tegels die de groep op sommige gevels gebruikt. Een motief dat is ontleend aan de vlucht van een vogel (*Migrazione*, 1969) lijkt daarentegen vaste orde in beweging te brengen en zo de vloeiende en universele aard ervan te onthullen.

TECNOMORFISMO

In de tekst *Dall'industria al tecnomorfismo* (Van industrie tot tecnomorfisme, 1969) ontwikkelt Superstudio de notie van *tecnomorfe architectuur*, “naar het voorbeeld van de machine”. Deze architectuur bevestigt het primaat van de technologie en erkent haar functionele dimensie, als instrument, en haar symbolische kracht, als een hedendaagse mythe. De informatica, die nog in de kinderschoenen staat, belooft een totale organisatie van de omgeving. Volgens Superstudio zou het leven dan plaatsvinden in “kunstmatige paradijzen” (*Una macchina per vacanze*, 1967), binnen hermetische, immobiele en glanzende volumes. Dit idee inspireert wedstrijdprojecten en krijgt gestalte in het werk aan een omhulsel (Firma Giovannetti, 1969-1971), waarvan de homogeniteit wordt verkregen door tegels van keramiek of zwart graniet.

ARCHITETTURE NASCOSTE

De zoektocht naar een “rigide architectuur” betekent niet dat het “ontsnappingsdesign” wordt opgegeven. De twee tegenpolen zijn gelijkwaardig, zoals blijkt uit de “verborgen architecturen”, een reeks interieuropstellingen in historische gebouwen. Zwart keramiek, roze plastic (winkel *Domitilla*, 1968), rood vinyl, neon, tapijt en spiegels scheppen sensuele omgevingen met een “poëtische werking”. Zelfs wanneer Superstudio van een interieur een ruimte maakt voor impulsen en vrijheid (nachtclub *Mach 2*, 1968), vindt het daar ook een “verborgen” terrein om te experimenteren met de professionele realiteit. Deze projecten, aangebracht door Roberto Magris, garanderen Superstudio financiële stabiliteit.

UN CATALOGO DI VILLE

In 1968 krijgt Superstudio een reeks opdrachten voor villa's. Geïnspireerd door moderne referenties past de groep op elk van die projecten rationele principes toe. Men probeert echter ieder functionalisme achter zich te laten, door eenvoudige volumes abstract en vrij te behandelen. Ze bestaan uit een omhulsel (keramische tegels) en een werkende kern. Door te beweren dat het “ontwerpen van een villa een onbestaand probleem is”, wegens reeds geregeld door de moderne architectuur, brengt Superstudio zijn projecten samen in een soort “catalogus” van typologieën (villa aan zee, in de bergen, grote Italiaanse villa...). Elk project wordt behandeld als een onderdeel van het “architecturale systeem” dat openstaat voor een serieel, niet-geïndividualiseerd concept.

MIGRAZIONI

5

Superstudio, *Adolfo Natalini presents Superstudio : The Last Supper*, 1971. Affiche, afdrukking op papier. Centre Pompidou, Mnam-CCI

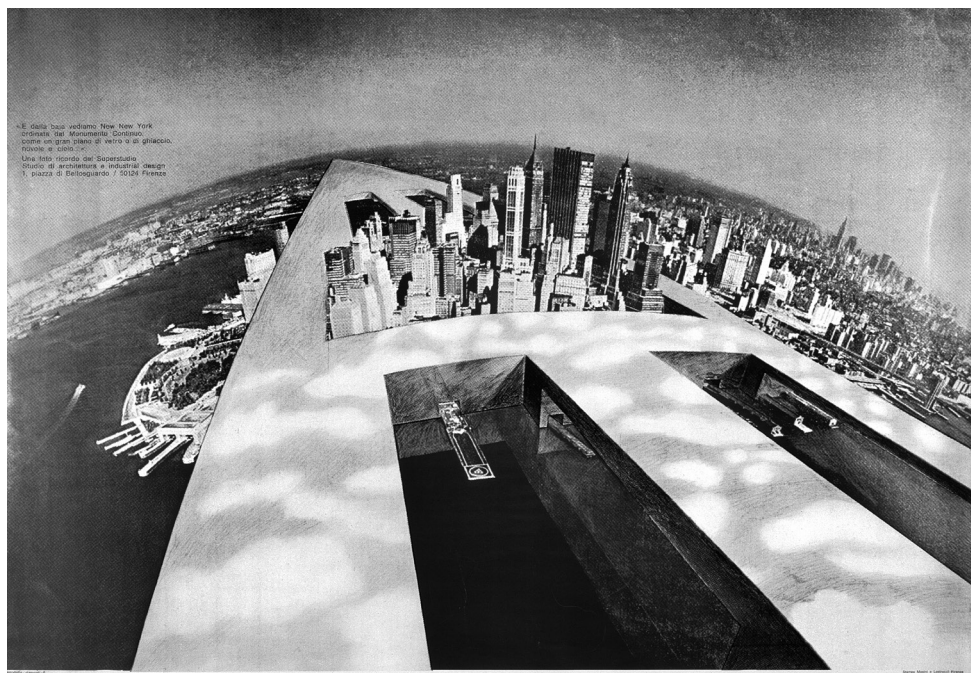
In de loop van de 20ste eeuw treedt het architectuurdebat geleidelijk buiten de landsgrenzen. Na de Tweede Wereldoorlog komen er steeds meer tentoonstellingen, tijdschriften, congressen en educatieve initiatieven, waardoor de mobiliteit van mensen en de verspreiding van ideeën worden vergemakkelijkt. De zogenaamde “experimentele” of “visionaire” architecten en groepen die in Europa ontstaan als reactie op het heersende functionalisme, nemen frequent deel aan internationale uitwisselingen en stimuleren de media-aandacht voor hun werken en denken. Naast het vermogen van Superstudio om de culturele en antropologische transformaties op wereldschaal te conceptualiseren neemt de groep ook volop deel aan deze “geglobaliseerde” uitwisselingen.

Een jaar na hun eerste fotomontage (*Superstudio vi augura un anno di saggezza e di pace*, 1968) publiceert Superstudio de perspectieven van het *Monumento Continuo* (1969-1970). Het “discours door middel van beelden” dat de groep voorstelt, is meer dan een reflectie over een voorstellingswijze, het is onlosmakelijk verbonden met de conceptuele dimensie van hun werk. Superstudio onderschrijft een weergave die typisch is voor het modernisme en populair in de visionaire architectuur van de jaren 1960. In hun afwijzing van het algemeen nagestreefde realisme spelen ze met ambiguïteit door een “disegno dal falso” te ontwikkelen (een woordspeling die vertaald kan worden als “vervalsend ontwerp”). In deze montages speelt de groep met het “naturalistisch” perspectief, dat uitgaat van een waarnemer, om projecten voor te stellen die niettemin abstract zijn (*Piazza Navona*, 1969). De artistieke gevoeligheid van Natalini en Toraldo di Francia en de perspectiefkennis van Frassinelli stellen hen in staat om technieken – zoals inlegwerk, tekeningen op de foto, spiegelingen en het integreren van figuren – te perfectioneren en voort te bouwen op de concepten uit hun projecten. Beelden verliezen geleidelijk hun autonomie en worden later bedacht bij teksten. Fotomontages zijn het resultaat van het geduldig verzamelen van persfoto’s en worden ontworpen om af te drukken in tijdschriften, en vervolgens als lithografieën en op posters. Deze afbeeldingen worden verspreid en bezorgen Superstudio internationale bekendheid. Hun bijna reclameachtige beeldkracht levert de groep goede kritieken op, maar stelt de complexiteit van hun werk in de decennia erna deels in de schaduw.

De visionaire dimensie en de plastische schoonheid van de Superstudio-projecten leiden tot brede verspreiding buiten Italië, en tot tentoonstellingen in Oostenrijk vanaf 1969 en publicaties in Japan vanaf 1970. De groep geeft lezingen en doceert in het Verenigd Koninkrijk en de Verenigde Staten, waar eerst Natalini een jaar doorbrengt (1971-72), daarna ook Toraldo di Francia. Hun deelname aan de Summer School van de International Institute of Design (Londen, 1971 en 1972) leidt tot vele ontmoetingen; de tentoonstelling *Italy: The New Domestic Landscape* in het MoMA (1972) helpt het werk van de groep te verspreiden. Deze “migraties” bieden inzicht in historische debatten, evenals verhalen over vriendschappen die tijdens die uitwisselingen ontstonden.

IL MONUMENTO CONTINUO

6

Superstudio, *Il Monumento Continuo*, 1969–1970, *New New York*. Collages, afdrukking, stift en kleurpotloden op papier. Centre Pompidou, Mnam-CCI

De zoektocht naar een zuiver architecturale ratio krijgt exemplarisch gestalte in het *Monumento Continuo*-project dat Superstudio in een paar maanden tijd uitwerkt voor de trinationale biënnale *Trigon 69, Architektur und Freiheit in Graz* (1969). Op een aarde die één gemaakt is te midden van de technologie stelt de groep voor om het eerder bestudeerde rasterpatroon conceptueel uit te breiden tot de hele planeet. Voor Superstudio belichaamt dit project een *natura naturata*, een wereld waarin de verschillende gebieden worden verenigd door een “totaaldesign” dat het beeld van de rede is geworden. Van de Sahara tot Monument Valley, van Firenze tot New

York, tussen snelwegen en meridianen gaat het Monument de confrontatie aan met stad en geografie, met geologie en gebouwen. De aanvankelijke hypothesen over de interne werking ervan maken plaats voor fotomontages die de “logische schoonheid” van het Monument tonen. Deze perspectieven tonen een monolithische, ondoordringbare architectuur die technologie, sacraliteit en utilitarisme verzoent.

DISEGNO TRASCENDENTALE

Op zoek naar een “hervorming” van de symbolische functies van de architectuur maakt Superstudio van zijn *Monumento Continuo* de definitieve belichaming van “de kosmische orde” op aarde. De eerste fotomontages van het project gaan vergezeld van beelden van historische precedents, waarvan de groep meent dat ze dezelfde heilige dimensie hebben: Stonehenge en de Ka’ba verschijnen naast de Vertical Assembly Building. Het Monument overtreft die door de symbolische kracht van zijn “totaaldesign”, dat bewegingloos de hele wereld ordent. Volgens Superstudio bestaat de ultieme uiting van het door de ratio geleide leven in het trekken van een witte lijn door de woestijn: daar verrijst dus het Monument (*Nel deserto del Sahara*).

URBANIZZAZIONE TOTALE

Het naoorlogse Italië beleeft een enorme industrialisatie en verstedelijking, wat leidt tot discussies over de planning van het “stadsgebied”. Om de proliferatie van het “amorf en diffuse stedelijke weefsel” tegen te gaan, bedenkt Superstudio “de muur van Firenze” rondom de stad, die weer een maagdelijke vlakte is waar alleen de klassieke monumenten staan. Naast moderne referenties van lineaire steden doet de groep ook een beroep op wegeninfrastructuur als een model van wat eerst het “architectonisch viaduct” heet. Het *Monumento Continuo* toont een nieuw soort agglomeratie: het wijkt af van de historische verankering van de stad door zijn raster over de hele wereld uit te breiden en balt de productieve functies van het terrein samen in zijn compacte massa.

METAFORA

Buiten Firenze voert het *Monumento Continuo* een reeks andere “restauraties” uit, waarbij het Palazzo Pitti wordt uitgebreid of het Erechtheion van Athene vervangt. Het uittesten van de logische nauwkeurigheid van het Monument, door het te confronteren met buitengewone gebouwen, bereikt een hoogtepunt in het scenario van Superstudio voor New York, de belichaming bij uitstek van de moderne metropool. Het Monument veroverd de stad en bedekt het Amerikaanse rasterpatroon met zijn eigen raster, zodat Manhattan helemaal wordt opgeslokt door *New New York*. De aanvankelijke lineariteit maakt plaats voor “breedbeeld”, een uitgestrekt oppervlak met in het midden slechts een “hoop wolkenkrabbers”, als de overblijfselen van een chaotische tijd.

MEDITAZIONE SULLA MISURA

Op *Trigon 69* presenteert Superstudio de *Grazerzimmer*: deze *Graz-kamer* is een wit rastervolume, gelegen bovenaan een hellend groen vlak, bestemd voor andere werken. In een reeks studies voor deze installatie wil de groep aanvankelijk, door met spiegels te spelen, de illusie wekken van een continue ontwikkeling van het Monument. Het uiteindelijke object, rondom bedekt met laminaat in rasterpatroon, is niet representatief voor het project; het nodigt ons veeleer uit om na te denken over de essentie ervan, dit “totaaldesign” dat wordt getransporteerd terwijl het gelijk blijft aan zichzelf. In deze kamer wordt op intieme en spirituele wijze geëxperimenteerd met “meditatie over maat”.

SISTEMI DI FLUSSO

7

Superstudio, *Istogrammi d'architettura*, 1969–1973, axonometrie, 1969. collage en afdrukking op karton. Centre Pompidou, Mnam-CCI

Begin jaren 1970 blijft Superstudio kritisch voor “superproductie en superconsumptie”, zij het zonder de pop-schakeringen van de beginperiode. Het verzet tegen dit systeem, dat het hele leven omvat, houdt nu de “vernietiging van het object” in. De groep probeert de betekenissen te neutraliseren die het gebruik ervan bepalen: de “koude schoonheid” van hun objecten mag geen enkele boodschap opleggen, ze moet openstaan voor een veelvoud aan creatieve toepassingen door de gebruiker. Het uitgewerkte motief is hét middel voor deze hervorming: van monument tot meubilair (reeks *Misura*, 1969-1972) wordt het

raster een “netwerk dat naar verschillende zones kan worden getransponeerd, op verschillende schalen, voor de constructie van een serene, bewegingloze natuur om ons in te herkennen”. Voor die wereld, die Superstudio zich als één voorstelt, ontwikkelt de groep een architectuur die steeds minder fysiek is, een “stroomsysteem”: gegenereerd door een beperkt aantal kwantitatieve operaties (*Istogrammi d'architettura*, 1969-1973), zonder funderingen, moeten de verschillende componenten een leven begeleiden dat bevrijd is van formele structuren.

De *Catalogo degli Istogrammi d'Architettura* (Catalogus van Architectuurhistogrammen, 1970) bevat een reeks lage volumes, bedekt met een rasterpatroon met 3 cm tussenruimte. Deze elementen moeten “moeiteloos” worden gegenereerd door een logisch en geautomatiseerd proces van vermenigvuldiging, vergroting en vulling, wat Superstudio later “ruimtebreien” noemde. De histogrammen, voorgesteld als “driedimensionale diagrammen”, heten ook wel *Le Tombe degli Architetti* (Architectengraven): ze vervangen de individuele expressie van de maker door een zuiver kwantitatieve benadering. Ze zijn neutraal en zonder fundering, en beschikbaar voor verschillende toepassingen door de gebruiker, zoals deze *Slaapplaats* (1969).

LA DISTRUZIONE DELL'OGGETTO

Als alleen een Histogram wordt geproduceerd, wordt het geautomatiseerde generatieproces op basis van het raster uitgebreid naar tafelkleden, sieraden en meubilair, zoals in de in eigen beheer uitgegeven reeks *Misura* (1969), later in productie bij Zanotta (*Quaderna*, 1970-1971). Aangezien design zich beperkt tot het bestendigen van de dominante cultuur en het probleem van de omgang ermee niet kan oplossen, past Superstudio een reductiestrategie toe, gericht op de “metamorfose” en vervolgens “reconstructie” van het object. Tegenover de eenvoudige vormen van tafels, consoles en banken staan de platonische volumes van lampen (reeks *Misura L*, 1971): met kubussen, piramides en bollen verwijzen deze gebruiksvoorwerpen naar het rationalisme van de Verlichting en verlenen ze die een sacrale, magische dimensie.

Voor het nummer over conceptuele architectuur van het Amerikaanse tijdschrift *Design Quarterly* bedenkt Superstudio een “verborgen architectuur”. De groep publiceert een reeks foto's van een operatie die in hun kantoor is uitgevoerd onder toezicht van een gerechtsdeurwaarder: de documenten van een project worden gekopieerd, de kopie wordt in een verzegelde doos gelegd, het origineel wordt vernietigd en de leden van de studio verbinden zich ertoe de inhoud ervan nooit bekend te maken. Dit initiatief klinkt als de afwijzing van een systeem om architectuur te promoten; het klinkt tevens als de bevestiging van een niet-fysieke architectuur, die niet langer “slechts het beeld van zichzelf” zal zijn, en waarvan het stilzwijgen iedere recuperatie weerstaat.n.

ORNAMENTUM MUNDI

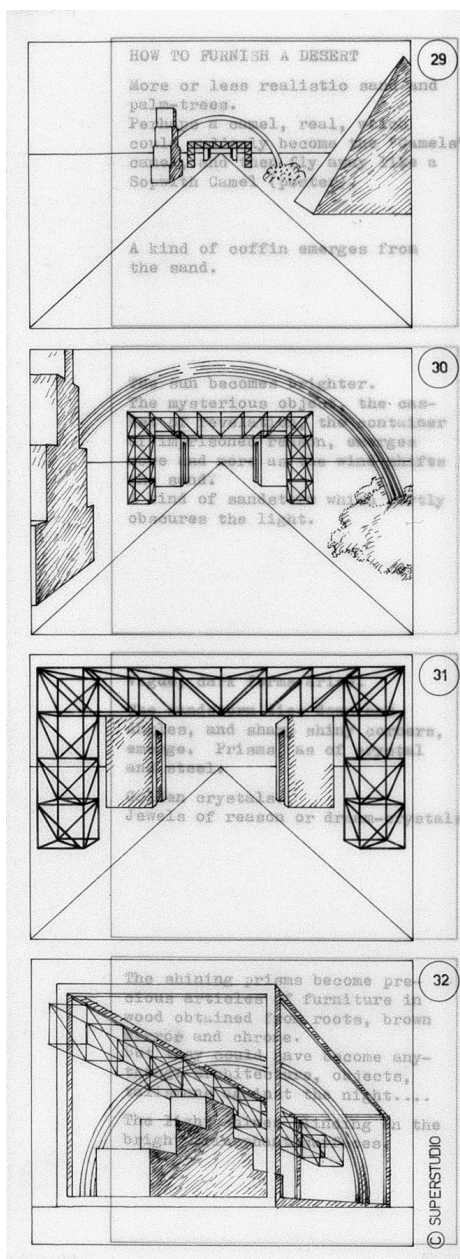
Door zijn politieke kritiek te combineren met oosterse filosofie stelt Superstudio zich een wereld voor die bevrijd is van formele structuren: het natuurlijke en het geconstrueerde, geografische en historische elementen komen samen in een “serene natuur”. Het raster bestrijkt vrijwel alle dingen en levende wezens, om de mens een maatstaf te bieden waarmee hij de meditatieve confrontatie met deze fluïde wereld aankan (*Prototipi per oggetti misuratori*, 1970). De niet-fysiek geworden architectuur krijgt gestalte met behulp van reflecties, “verticaal water” en wolken (*Architettura riflessa*, 1970-1971), om “de aarde te versieren”. Superstudio ontwerpt spiegelprijsma's die het beeld kunnen vermenigvuldigen van een wereld met een artificiële schoonheid, van Toscaanse velden tot Graz en Niagara.

**... UN'
ARCHITETTURA
CHE EVITA GLI
SPRECHI DELLA
RAGIONE.
E A OGNI FINE
PROVVISORIA
C'È ANCORA UN
ARCOBALENO.**

*... Een architectuur die de verspilling van de ratio vermijdt.
En bij ieder voorlopig einde is er weer een regenboog.*

MUTAZIONE DELLA RATIO

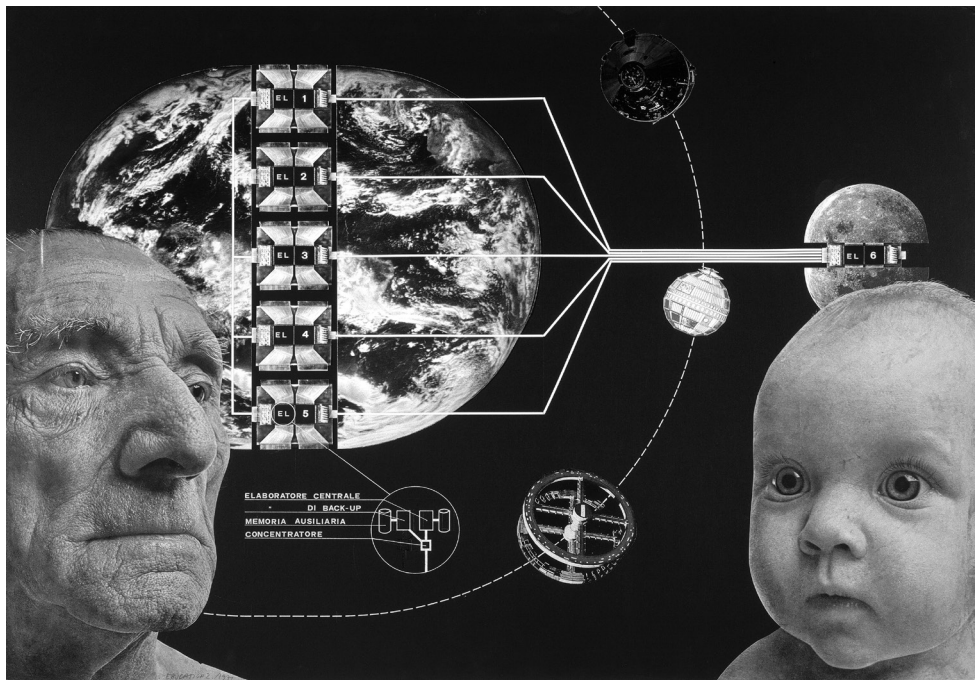
8

Superstudio, *Il Monumento Continuo*, 1969–1970, Originele tekeningen voor de *Storyboard per un film* als uitgegeven in *Casabella* 358 (1971), 1970. Chinese inkt op kalkpapier. Centre Pompidou, Mnam-CCI

EXISTENZ MAXIMUM

9

Superstudio, *Gli Atti Fondamentali, Educazione, 1971–1972, Progetto 1, 1971*. Collages en witte gouache op zwarte karton. Centre Pompidou, Mnam-CCI

Naast zijn bouwactiviteit blijft Superstudio architectuur onderzoeken als producent van alternatieve levensstijlen. De groep stelt vast dat de enige transformatieve kracht in de wereld van de 20ste eeuw de geleidelijke eliminatie van formele structuren was. De groep stelt zich de komst voor van een nieuwe “natuurstaat”, bevrijd van de arbeid, waar in alle basisbehoeften wordt voorzien. Superstudio betracht een antropologische en filosofische hervorming van de architectuur, die zich voortaan bezig moet houden met “fundamentele handelingen”: leven, opvoeding, ceremonie, liefde en dood (*Atti fondamentali, 1971-1973*). Tegenover het

modernistische idee van een bestaansminimum of “Existenzminimum” stelt de groep een *Existenzmaximum*, waarin leven en architectuur volledig samenvallen. Geïnspireerd door recent wetenschappelijk, technisch en milieuonderzoek wil Superstudio de omgeving controleren zonder driedimensionale middelen (*Supersuperficie, 1971-1972*): het raster wordt een netwerk van energie en informatie waarop een permanent migrerende mensheid evolueert, opnieuw verbonden met rituelen en mythen.

SUPERSUPERFICIE

Het raster van Superstudio zet zijn veroveringstocht voort: van eenvoudig motief wordt het een middel voor totale controle over de omgeving. De groep stelt zich zijn *Supersuperficie* voor als een onzichtbaar, ononderbroken netwerk waarvan de kruispunten fungeren als warmteregulatoren en universele plugs (*Microenvironment*, 1972), die middels een eenvoudige verbinding de middelen distribueren die voorzien in de primaire behoeften (lucht, water, voedsel, licht, informatie). Ze maken ook nieuwe “symbiosen” mogelijk door individuen via centrale herinneringen in een netwerk met elkaar te verbinden. In deze synthetische natuur laat de stad haar gebouwde vorm achter zich: ze wordt alleen nog bepaald door de spontane, tijdelijke groeperingen van een nomadische mensheid, die vrij is in haar bewegingen en relaties.

ATTI FONDAMENTALI

De *Supersuperficie* (Superoppervlakte) wordt de basis voor de fundamentele akten waaraan Superstudio vijf verhalen wijdt. Collages, vertellingen, storyboards en films schilderen de hernieuwde relatie met intellect, liefde, lichaam en spiritualiteit. Volgens de groep hoort architectuur te gaan over hoe kennis ons leven reguleert en bevrijdt. De totale en objectieve overdracht van ervaringen via een universeel systeem van informatie-uitwisseling (*Educazione*, 1971-1972) opent de weg naar bewust leven: bewust van de nutteloosheid van design, van onze gecodificeerde relaties met macht (*Cerimonia*, 1972), van de duurzaamheid van het geheugen over de grenzen heen van ons biologische bestaan (*Morte*, 1971-1973). Dit project toont een intiemere kant van de groepsleden: “Ons leven zal onze enige architectuur zijn”, verkondigen ze, en ze dragen deze verhalen op aan de kinderen van Natalini, Frassinelli en Magris, en aan “allen die samen met hen de aarde zullen erven”.

PER ABSURDUM

10

Superstudio, *Le dodici Città Ideali*, 1971, *La Prima città: Città 2000t*. Afdrukking, collages, Chinese inkt, grafiet en gouache op papier. Centre Pompidou, Mnam-CCI

Het werk van Superstudio is doorspekt met buitensporige, gekke beelden, van uitbundige pop in de beginfase tot rigide rasters en anti-naturalistische perspectiefvisies. Deze projectie via het absurde (*Per absurdum*) geeft blijk van een zekere ambiguïteit, tussen positieve verering van de absolute rede en heftige kritiek op machtssystemen. In het begin van de jaren 1970 beschouwt Superstudio het absurde als een geweldloze aanpak of “guerrillatechniek”, bij machte om de dominante cultuur en de beelden die zij van de wereld geeft in een crisis te storten. De groep drijft de bestaande logica en omstandigheden – stedelijke, wetenschappelijke

(*L'architettura interplanetaria*, 1970-1971), technologische, politieke en antropologische – tot het uiterste om hun “valsheid en immoraliteit” bloot te leggen. Met combinaties van tekst en beeld produceert de groep wat hij als “anti-utopieën” bestempelt: de gruwel en de absurditeit moeten lezers doen “ontwaken” (*Le dodici Città Ideali*, 1972) en hen redden.

LE DODICI CITTÀ IDEALI

Het project *Twaalf Ideale Steden*, een initiatief van Gian Piero Frassinelli, is een soort zelfkritiek: op profetische toon beweert het de dubbelzinnigheid van het *Monumento Continuo* uit te klaren door een tijd aan te kondigen die vrij is van twijfels en tegenstrijdigheden. De werking van steden wordt gepresenteerd in gruwelijke “kerstverhalen”, gedetailleerde beschrijvingen gecombineerd met poëtische en technische beelden. Het hele leven wordt erin geregeld volgens de mechanismen van ononderbroken productie, exponentieel toenemende consumptie van hulpbronnen en zelfs hormonale controle van de inwoners, die gereduceerd zijn tot biochemische processen. Superstudio stelt een ultieme “test” op die de ware bedoelingen van het project onthult: de lezer wordt erin bestempeld als “zombie” of “idiot”, afhankelijk van of hij ervoor kiest deze steden al dan niet te bouwen – zonder te beseffen dat ze de bestaande wereld beschrijven. Dit project, dat grote weerklank krijgt, schenkt de groep meer internationale erkenning.

SALVATAGGI

“Redden om te vernietigen, vernietigen om te redden”: de visioenen van radicale transformatie van het milieu die Superstudio voorstelt, functioneren als metaforische reddingsacties. Op basis van wetenschappelijke en technische studies willen deze projecten de wereld terugvoeren naar vroegere stedelijke (*Salvataggi dei centri storici*, 1972) en kosmologische (*L’architettura interplanetaria*, 1970-1971) gedaanten. Door de opvattingen waarop het dominante discours steunt in perspectief te plaatsen, bieden deze “rehabilitaties” de (ironische of fantastische) kans op nieuwe levensvormen.

QUANDO
SI PRODUCEVANO
I PROGETTI E LE
IMMAGINI, GLI SCRITTI
E GLI OGGETTI
DELL' "ARCHITETTURA
RADICALE",
L'ARCHITETTURA
RADICALE NON
ESISTEVA. ORA CHE
QUESTA ETICHETTA
STORICAMENTE
ESISTE,
L'ARCHITETTURA
RADICALE
NON ESISTE PIÙ.

Toen de projecten en afbeeldingen, geschriften en objecten van de "radicale architectuur" werden geproduceerd, bestond de radicale architectuur niet. Nu dit label een historisch feit is, bestaat de radicale architectuur niet meer.

RADICAL

11

Superstudio, *Gli Atti Fondamentali, Vita (Supersuperficie)*, 1971–1972, *Frutta e vino*, 1971. Fotocollage. Centre Pompidou, Mnam-CCI

Na de tentoonstelling *Italy: The New Domestic Landscape* (MoMA, 1972) worden de protagonisten van de Florentijnse *Avanguardia* (avant-garde) samengebracht onder de naam “Radicale architectuur”. De 15de Triënnale van Milaan (1973) wordt het toneel van de ideologische botsing tussen deze jonge generatie en de *Tendenza* (Trend) rond Aldo Rossi, die de terugkeer van de “rationele architectuur” naar een disciplinaire orde viert. Superstudio is nauw betrokken bij deze debatten, na hun besluit om tegelijk te exposeren in de internationale sectie onder leiding van Rossi en in de sectie gewijd aan industrieel ontwerp, onder leiding van Ettore Sottsass Jr. en Andrea Branzi (van de groep Archizoom). Deze

episode toont de fundamentele dubbelzinnigheid van het werk van Superstudio aan, alsook de geleidelijk toenemende autonomie van de leden, die verschillende intellectuele trajecten aanvatten.

PROGETTAZIONE PRIMARIA

12

Global Tools first workshop, Sambuca, 1974, Angiolino Lepri, Adolfo Natalini, Fabrizio Natalini, Roberto Magris, Gino Lepri en Cristiano Toraldo di Francia. Foto Cristiano Toraldo di Francia. Archivio Adolfo Natalini

In de jaren 1970 handhaaft Superstudio zijn kritiek op het object en op het onvermogen van design om alternatieve modellen tegenover het bestaande systeem te stellen. Het concept “via het absurde” maakt plaats voor een soort realisme: door de analyse van prekapitalistische levensstijlen, gebaseerd op de gebruikswaarde van werk en van objecten, probeert de groep een laatste keer de architectuur te hervormen. De hervorming van de conceptuele activiteit vergt distanciëring van het professionele systeem. Onderwijs aan de universiteit (1973-1978) en het zelf beheerde laboratorium Global Tools (1973-1975) bieden Superstudio de kans om te reflecteren

over “primair ontwerp”. Voor de groep wordt levenslang leren de manier om de omgeving te begrijpen en zich de individuele creativiteit weer toe te eigenen. De studie van eenvoudige objecten en van volkse en “buitenstedelijke en materiële culturen” (*La coscienza di Zeno*, 1978), geïnspireerd door de antropologie, moet het mogelijk moeten maken om een nieuwe visie op architectuur te ontwikkelen, aansluitend bij het bestaan, dus niet als autonome discipline.

COSE, CORPO, TERRA

Het idee dat de hervorming van de architectuur gebaseerd moet zijn op een globale en nietgespecialiseerde kennis van de werkelijkheid, wordt gedeeld door de protagonisten van de “radicale” avant-garde die Global Tools stichten. Deze “anti-disciplinaire” groep fungeert als een laboratorium voor levenslang leren en komt samen in seminars, zoals bij Magris in Sambuca (1974). Superstudio leidt er een denkoefening rond “overlevingstechnieken”, gebaseerd op zijn “encyclopedische” onderzoek naar de manieren van leven van landbouwers in verstedelijkende gebieden (*Cultura materiale extraurbana*, 1973-1978). Directe experimenten, ontwerpen en fotografie maken het mogelijk de relatie “met de dingen, het lichaam, de aarde” te herevalueren en na te denken over het samenvallen van project, constructie, gebruik en hergebruik.

DISSOLUZIONE

Op de Biënnale van Venetië in 1978 combineert Superstudio een optimistische poging om het architectuurontwerp te hervormen (*La coscienza di Zenò*) met een “pessimistische kritiek op het lot van de architectuur”. In de installatie *La Moglie di Lot* wordt een reeks maquettes van zout opgelost door een druppelmechanisme. Dit langzame proces onthult kleine verborgen voorwerpen en staat voor de duurzaamheid van de symbolische dimensie en de broosheid van het gebruik van architecturale archetypen: piramide, amfitheater, kathedraal, kasteel en modernistische villa ondergaan de tijd zoals zout water ondergaat. Het laatste object dat verschijnt, vertoont een inscriptie: “Ons leven zal de enige architectuur zijn”.

Het avontuur van Superstudio heeft geen precies einde: de trajecten beginnen uiteen te lopen nog vóór de Biënnale van Venetië in 1978 en het verschijnen van de eerste monografie in 1982, maar ook na die data wordt nog samengewerkt. Vervolgens keert Natalini terug naar de bouwarchitectuur, met de realisatie van een belangrijke reeks gebouwen, met name in Nederland. Toraldo di Francia wijdt zich aan verschillende projecten, waaronder interieurontwerp, en aan het onderwijs. Frassinelli bouwt, schrijft en doceert culturele antropologie. Roberto Magris zet zijn carrière voort als architect en industrieel ontwerper, samen met zijn broer Alessandro. Poli begint een artistieke carrière. De leden van Superstudio gaan professioneel uit elkaar, maar ze blijven bevriend, ook na het heengaan van Roberto (2003) en Sandro Magris (2010), tot het recente overlijden van de twee oprichters, Cristiano Toraldo di Francia (2019) en Adolfo Natalini (2020).

SUPERSALONE

13

Deze kamer nodigt u uit om te gaan zitten op enkele van de meubelen die Superstudio ontwierp tijdens de eerste twee jaren van zijn activiteit (1966-68). De groep heeft dit meubilair ontworpen voor inwoners van de moderne, kapitalistische metropool, die bestaat uit beelden en wordt bepaald door consumptie. Door hun vloeiende vormen, felle kleuren en vernieuwende materialen krijgen ze ironisch genoeg een aantrekkingskracht die vergelijkbaar is met die van reclame. Ze verlenen echter ook een poëtische dimensie aan het dagelijkse leven.

Deze heruitgave is ontworpen in samenwerking met de firma Poltronova, waarvan oprichter Sergio Camilli in 1966 al het risico nam om de experimentele objecten van jonge Italiaanse architecten (Superstudio, Archizoom...) in productie te nemen.

CIVA

Poltronova produceert en distribueert momenteel de meest experimentele objecten uit zijn historische catalogus, gepubliceerd vanaf 1957, met name dankzij de medewerking van Ettore Sottsass Jr.

De objecten van Superstudio, zoals de lampen Gherpe (1968) en Passiflora (1967) en de canapé Sofò maken deel uit van deze collectie. Zoals Adolfo Natalini het verwoordde, is Sofò "een stoel om in rijen te zetten, als een trein, om te stapelen en er stevige kleurrijke bergen mee te bouwen (...); hij straalt levensvreugde uit, zoals dingen die uit een andere wereld komen." De tafel T02 (1968), die na haar creatie korte tijd in productie werd genomen, is nu opnieuw uitgebracht naar aanleiding van Superstudio Migrazioni.

Poltronova

FLORENCE

1960

1961

1962

1963

1964

1965

1966

- Eerste sit-ins aan de architectuurfaculteit van Firenze
- Tentoonstelling *Le Corbusier*, Palazzo Strozzi, Florence

— **C. Toraldo di Francia opent een fotostudio**
 — **La Città Etrusa, C. Toraldo di Francia,**
A. Branzi, G. Corretti, M. Morozzi

- Tentoonstelling van Adolfo Natalini, Galleria Jolly 2, Pistoia
- *Macrostrutture per una città integrata*, Leonardo Ricci (1964 - 1965)

- **Oprichting van Superstudio,**
Piazza di Bellosguardo
- **Tentoonstelling *Superarchitettura*, Pistoia**
- *Spazio di coinvolgimento* (1966-1967), Leonardo Savioli, Adolfo Natalini (assistent)
- Umberto Eco start zijn ambstermijn aan de architectuurfaculteit van Firenze
- Overstroming van de Arno

ITALIË

— *Storia dell'architettura moderna*, Leonardo Benevolo

— *Quaderni rossi* n°1

— *L'Opera aperta*, Umberto Eco

— XIII Triennale di Milano: *Caleidoscopio*, Vittorio Gregotti & Umberto Eco

— *Quaderni rossi* n°6

— *Nuovi riti, nuovo miti*, Gillo Dorfles

— *Superbox*, Ettore Sottsass Jr.

— *L'architettura della città*, Aldo Rossi

— Italiaanse vertaling van de *Dialektik der Aufklärung*, Theodor W. Adorno

— Italiaanse vertaling van *Anthropologie structurale*, Claude Lévi-Strauss

INTERNATIONALE

1960

1961

1962

1963

1964

1965

1966

— *Archigram* n°1

— Bouw van de Berlijnse muur

— Oprichting van het Gemeenschappelijk landbouwbeleid door de EEG

— *The New Generation: 1964*, Whitechapel Gallery, London

— Eerste Amerikaanse invallen in Vietnam

— Bouw van de Vertical Assembly Building, Nasa, USA

— International Dialogue of Experimental Architecture (IDEA), Folkestone

— *Yellow Submarine*, The Beatles